

ILIAS

“De situatie voelt aan alsof er een inbreker in mijn huis zit. En dat gevoel is daar permanent. Ik heb het gevoel dat mijn huis niet meer mijn huis is. Dat iemand anders daarover beschikt. En wikt. Het is alsof iemand in je huis ronddwaalt en beslag legt op dingen die van jou zijn.”

Aan het woord is Lena. Ze kocht rond de eeuwwisseling samen met haar man Luc een kleine vervallen arbeiderswoning langs een drukke weg in één van Vlaanderens grote steden. Lena en Luc, beiden intussen midden veertigers, knaptten zoals zovele Vlamingen het al jaren hebben gedaan, eigenhandig hun stulpje op. Het donkere gedrocht werd een huis vol licht en kleur. Zes jaar werkten ze eraan. Weekend en vakanties werden opgeofferd. Vrienden en familieleden werden ingeschakeld. En toen het af was... kwamen de stadsplanners. Ze werden onteigend!

Wanneer we het tijdens het gesprek over de onteigening hebben, verandert de sfeer. Een rustige fierheid wordt bittere boosheid. Woede. Hun ‘alles’ zal verdwijnen. Hun thuis. Hun privacy. Hun plaats waar ze kunnen zijn wie ze zijn. Hun plaats om te genieten. Hun dagelijkse praktijken werden verstoord. Lena staat er immers nogal op dat alles zijn plaats heeft. Lena en Luc wonen vandaag niet meer in de stad.

Ook Marc en Maria¹, een gepensioneerd schipperskoppel, zijn slachtoffer van een – oh eufemisme – stadsvernieuwingsoperatie. Ook zij dachten, toen ze in hun woning arriveerden, dat het de plek zou zijn waar ze oud zouden worden. Hun woning betekende zekerheid. Maar plots was dit niet langer zo. En dat is de schuld van de stad, vinden ze. Als ze ooit nog iets kopen, zal het niet in de stad zijn. Ze vinden de stad een ondankbaar iets, dat hen wil “*herhuisvesten in duivenkoten, in sociale woningen – waar de mensen hun gevoeg doen*

¹ In deze sectie zijn de gebruikte namen pseudoniemen. De citaten komen uit een onderzoek waarvan de interviews in 2005 doorgingen. Zie De Decker (2013).

in de liften en waar de kakkerlakken baas zijn. Waar de muren slecht zijn en de mensen hun huur niet betalen”.

Bij veel van de dingen die we doen, staan we niet echt stil. In sociologenjargon: ze zijn ‘taken-for-granted’. We denken er niet echt bij na. We staan ’s morgens op, nemen een douche, drinken een kop koffie en we vertrekken. Naar werk of school. We gaan ervan uit dat de krant-voor-bij-de-koffie op de deurmat ligt, dat de trein op tijd rijdt en dat de collega’s ook op een al lang geregelde afspraak verschijnen. En we doen dit met velen op hetzelfde moment. Vaste vormen zijn aanwezig en hardnekkig (Elchardus, 2002). Wat dan weer voor overvolle wegen en treinen zorgt. De routine moet verstoord worden om te beseffen hoe belangrijk routine is. De vloek die ontsnapt wanneer de krant-voor-bij-de-koffie er eens niet is. Of de zucht wanneer de trein weer vertraging heeft. Uiteraard hebben niet alle verstoringen van onze routine hetzelfde gewicht. De gemiste krant is niet meer dan een rimpeltje op het water dat in het slechtste geval ons ochtendhumeur verstoort. Een inbraak in de woning veroorzaakt al een grotere golf. De nachtrust verdwijnt voor even. Maar een ont-eigening, zoals uit de getuigenissen van Lena & Luc en Maria & Marc blijkt, is een vloedgolf.

10

We kunnen niet zonder wonen. Wonen kost bovendien een bom geld, waarvoor we moeten werken. We bouwen of prutsen zelf aan de woning. We zijn er achteraf fier op. Het toont onze plaats in de samenleving. Wonen roept bakken associaties op, zoals uit de fragmenten blijkt. Positieve: het is rust, fierheid, status, zelfontplooiing, geld, schoonheid, privacy, baas zijn, controle, veiligheid... Maar de associaties kunnen ook negatief zijn: woningen als duivenkoten. En er zijn schuldigen wanneer het fout loopt: de planners, de stad. Heel soms ook die nieuwe burens, wegens andere parkeergewoontes. En lawaai. Stel dat je nieuwe buur een drummer is...

“Ik wilde weg van de mentaliteit van het dorp. Er is te veel sociale controle.” (45-jarige eigenaar, vrouw die dagelijks vanuit Gent naar Groot-Bijgaarden pendelt)

“Ik heb een haat-liefdeverhouding met dorpen. Ik ga er terug omdat ik er nog vrienden heb, maar eens ik er ben, wil ik er snel weer weg.” (eigenaar, 30-jarige man die ooit in de gemeenteraad van zijn ouderlijke plattelands-gemeente zat)

“Wij willen niet in een dorp leven waar iedereen iedereen kent, inclusief ieders gewoonten. Er is te veel roddel. Je kan niet buiten komen zonder te groeten of een gesprek te voeren.” (huurder, 24-jarige vrouw)

“Ik hou niet van de gulzige natuur van de verkaveling waar ik woonde.” (huurder, 29-jarige alleenwonende vrouw)

“In verkavelingen woont iedereen op mekaar. Het is te dicht, te close.” (eigenaar, 52-jarige vrouw)

“Ik groeide op in een halfopen bebouwing op het platteland. Omgeven door bos, natuur en velden. Maar er was niets te doen. Het klinkt romantisch, maar het was alleen goed voor vakanties. (...) Ik wil niet terug. Te veel platteland en te weinig te doen.” (eigenaar, 35-jarige vrouw)

Wonen is behoorlijk belangrijk. Willen we wonen begrijpen, dan moeten we ten eerste de woonplek in de analyse betrekken. Van de ene plek houden we, de andere haten we. Door wonen is de mens ook verankerd in de ruimte: het is via de woningmarkt dat de sociale structuur ruimtelijk ‘vastgezet’ wordt (Pahl, 1975). Onze woning is dus onze uitvalbasis naar de rest van de wereld. Het is vanuit de woning dat we vertrekken naar het werk, naar school, naar van alles. Wonen vertrekt daardoor altijd vanuit een plek, een plaats. Ook die plaats heeft kenmerken: goed, kwaad, druk, rustig... Wonen is dus ook ‘plaats’. Lena en Luc kochten een aftandse woning in een negentiende-eeuwse gordel. Ze hadden er zich gesetteld, vlakbij het stadscentrum met zijn winkels en terrasjes. In een buurt waar 10 jaar eerder geen blank koppel wou komen wonen, wegens ‘bang’. Maar niet iedereen met dezelfde ‘kenmerken’ – inkomen, gezinssituatie, verleden – woont op dezelfde ‘soort’ plaats. De ene verkiest de landelijke rust, de andere kickt op de stedelijke drukte. De ene huurt, de andere denkt dat hij eigenaar moet zijn ‘om in volheid’ van het wonen te kunnen genieten. De ene haat het wekelijkse afrijden van het gras, de andere raakt vertederd bij het zien van wassende boontjes en roodkleurende tomaten. De ene schat de effecten van wonen op de praktijk van het leven anders in dan de andere. Want die zijn er, via de woonkost – iemand die veel voor wonen moet betalen, kan weinig anders doen – maar ook via de woonplek die hij of zij die woont verbindt met werk (inkomen), scholen (er zijn er goede en slechte) en tijd om andere dingen te doen (de pendelaar verliest heel wat tijd). Er zijn dus plekken waar vrijwel iedereen wil wonen; andere waar niemand wil wonen.

“Ik ben opgegroeid op het platteland. Nabij een bos, met vogels en bloemen. Ik kon vissen, we ruilden groenten, fruit en konijnen. Een fantastische ervaring. Als kind genoot ik daarvan. Dat kan niet in de stad. Maar nu wil ik naar het theater, een film huren om de hoek en boeken kopen.”
(Jan, dertiger, voormalig inwoner De Pinte)

Willen we wonen begrijpen, dan moet niet alleen de woning en de woonomgeving mee in de analyse, er moet ten tweede ook dynamiek in de analyse zoals bovenstaand citaat aantoont. Jan, een dertiger, groeide op in De Pinte, maar woont al jaren tot zijn genoegen in een kleine verbouwde negentiende-eeuwse gordelwoning. Al te vaak is woononderzoek te statisch. Het levert een beeld van (altijd voorlopige) eindtoestanden. Begrijpelijk omdat longitudinaal onderzoek duur en traag is. Maar de weg naar die (altijd voorlopige) eindtoestand is onbekend. Terwijl wonen ook een aanpassingsproces is (Priemus, 1978). Het inkomen kan veranderen. Het kan meer worden. Maar ook minder, bij werkloosheid, pensionering of relatiebreuk, waardoor ‘gedownsized’ moet worden. Het bedrijf kan worden overgenomen en de werkplaats kan veranderen. Zal worden gependeld of verhuisd? De gezinssituatie kan veranderen. Heel wat relaties lopen spaak. Er komen kinderen. Opnieuw: dringt een verhuis zich op? Of wordt het probleem on-site opgelost?

12

En ook de omgeving kan veranderen. De wereld bulkt immers van veranderingen. Een economische crisis kan de huur of afbetalingskosten drastisch beïnvloeden. Of de school in de buurt blijkt dan toch niet zo goed te zijn als eerst gedacht. Of, we worden zoals Lena & Luc en Maria & Marc onteigend en moeten verhuizen. Met afgeleide keuzen: huur of koop? Huis of flat? In of buiten de stad? Wat met de gewijzigde woonrelatie? En willen we nog wekelijks naar de film? Of naar AA Gent? Kortom, het wonen wordt door permanente verandering uitgedaagd. De vraag is hoe we daarmee omgaan. Verhuizen? Verbouwen? Of verdragen we de ongemakken?

Dit boek is gebaseerd op de individuele verhalen van mensen. Hun woonverhaal, hun woonpad. Het concept ‘housing pathway’ werd halfweg de jaren 2000 door David Clapham (2005) geïntroduceerd. Het woonpad-concept leunt sterk aan bij de concepten ‘housing career’ en ‘housing history’. In het verleden werd het begrip ‘housing career’ in internationaal woononderzoek behoorlijk systematisch gebruikt. Het komt van Rex & Moore (1967) die het in hun boek “Race, community and conflict” introduceren. De stappen in de door hen beschreven wooncarrière of -loopbaan waren: vol eigenaar van een suburbane eigen woning, een suburbane eigen woning met een nog lopende hypotheek, sociale huisvesting van goede kwaliteit, sociale huurders met een kor-

te termijn huurcontract, eigenaars van binnenstedelijke opgesplitste woningen en huurders die een kamer of flat bij die verhuurders huren.

De wooncarrière van Rex & Moore heeft een top: een eengezinswoning in een aangename buurt zonder hypotheekschuld. Er is ook een onderkant: een onzekere privaat gehuurde woning in een krottenwijk. Al was volgens Junnto (2002) het wooncarrière-concept van Rex & Moore tijds- en plaatsspecifiek, als idee zou het lang blijven doorwerken.

In dit soort normatieve wooncarrières gaat het traject opwaarts. Waarden en voorkeuren van wat goed wonen is en wat een ideale woning is, worden verondersteld vast te staan en breed gedeeld te worden. Gemiddeld blijken immers velen een dergelijk patroon te volgen: ze verhuizen van een huurwoning naar een eigen woning, van een kleine naar een grotere, van een flat naar een huis, van een huis met schulden naar een huis in volle eigendom, enz. Maar, zo benadrukt Junnto, dit houdt alleen stand op een geaggregeerd statistisch niveau. Bekijken we individuen of gezinnen, dan zien we dat de richting kan veranderen: het kan met een wooncarrière terug naar af gaan. Bovendien is een carrière niet altijd gepland. En niet iedereen bouwt aan een wooncarrière: sommigen leven hun ganse leven in de woning waarin ze zijn opgegroeid. Bovendien geeft het concept geen antwoord op de vraag hoe het komt dat een bepaalde volgorde van types woningen als ideaal wordt gezien, hoe het komt dat die volgorde breed gedeeld wordt, en hoe ze doorheen de tijd wordt gereproduceerd.

Het wooncarrière-concept is dan ook niet zonder kritiek gebleven vooral omdat het noties van omgeving, uitzetting, sloop, echtscheidingen en dergelijke niet of onvoldoende in overweging neemt. Vandaar dat sommigen het bredere concept 'housing histories' of woongeschiedenissen verkiezen (Forrest & Murie, 1987; Murie & Mooney, 1995) omdat dit minder normatief zou zijn; het is m.a.w. minder gericht op het ideale einddoel.

Wooncarrière-onderzoek concentreert zich sterk op een bepaalde vooringegenomen betekenis van de woning en van het vermogen, de financiële waarde van de woning en negeert de totaliteit van het leven, het persoonlijke leven, tewerkstelling enz. In de ogen van Junnto vertrekt de wooncarrière-denker van een ambitieus individu die als een moderne held haar of zijn eigen leven creëert. Een carrière is dus een teken van succes. Dat dit niet noodzakelijk zo is, toont bijvoorbeeld onderzoek naar dakloosheid aan. Wong (1997) en Wong & Paliavin (1997) beschrijven dakloosheid als gevolg van deze nieuwe inzichten als een dynamisch proces, waarbij individuen niet noodzakelijk permanent dakloos zijn, maar zich voortdurend bewegen tussen echte dakloosheid, ver-

blijf in tijdelijke accommodatie en perioden van regulier wonen, bijvoorbeeld als particuliere huurder. In plaats van dakloosheid te zien als een progressieve loopbaan van stabiele accommodatie naar echte dakloosheid – na bijv. een relationele breuk – wordt dakloosheid gezien als dynamisch, beweeglijk en verschillende kanten opgaand. Het spreekt voor zich dat een analoge conclusie geldt voor wooncarrières op de reguliere markt.

Een ander probleem is dat in onderzoek vaak (impliciet) verondersteld wordt dat wat gemeten is, het resultaat van een keuze is. Niets is minder waar. Wanneer we in 1990 aan Gentse verhuizers vragen de verschillende redenen aan te geven waarom ze hun nieuwe woning en woonplaats hebben gekozen, scoort de reden ‘de woning was beschikbaar’ het hoogst (De Decker e.a., 1995). Twee bedenkingen daarbij. Eén, de betrokken woning is volgens dit antwoord voor een groot aantal respondenten meer dan waarschijnlijk niet ‘het droomhuis’, maar een tussenstap naar een andere woning. Van diegenen die zich in Gent vestigden, geeft trouwens bijna 70% aan nog te zullen verhuizen. Dat surveys niet noodzakelijk de als definitief gepercipieerde woonsituatie vatten, blijkt ook uit het onderzoek van het Kenniscentrum voor een Duurzaam Woonbeleid. Zij ondervroegen in 2005 een representatieve steekproef van Vlaamse huishoudens. 14% van de respondenten die na 1995 hun woning betrokken, geeft aan nog te zullen verhuizen. Onder huurders is dit 24%; onder eigenaars is dit 5% (Heylen e.a., 2007). Twee, heel wat factoren die de oorspronkelijke ‘beslissing’ hebben bepaald, kunnen, eens de woning betrokken is, wijzigen, wat ofwel kan leiden tot de acceptatie van de situatie ofwel een verhuizing uitlokt. De samenstelling van het huishouden zelf kan wijzigen waardoor de woning niet langer om diverse redenen voldoet (te klein, te groot, te duur...). De sociale omgeving kan door de inwijking van bepaalde bevolkingsgroepen of door bepaalde bouwprojecten wijzigen met eenzelfde effect. Het is ook best mogelijk dat een huishouden niet kan aarden in een omgeving en weer vertrekt. Of ogenschijnlijk ‘veraf’ liggende externe ontwikkelingen kunnen woonbeslissingen beïnvloeden. Zo kan een verlaging van de rentevoeten in combinatie met een subsidieschema een eerder nooit geplande verhuis uitlokken, omdat wat niet haalbaar was, dit plots wel is.

Deze beschouwingen illustreren dat wonen niet alleen met eenvoudig kwantificeerbare eigenschappen als grootte, eigendomsstatuut of woningtype gevat kan worden. Behoeften, wensen, betekenissen: het zijn vlaggen die verschillende en mogelijks door de veranderende tijd heen veranderende ladingen dekken. Met het woonpadenconcept pogen we de steeds veranderende maatschappelijke complexiteit waarbinnen woning en woonplaatskeuzes gebeuren,

te vatten. Dit woonpadenconcept is geen theorie noch een methodologie. Het is een analysekader. Doch bij operationalisering in de onderzoekspraktijk (of via een zuivere analytische redenering) kan het concept aanleiding geven tot theorievorming rond 'wonen'. Clapham zelf blijft hierover echter aan de oppervlakte: een ontmanteling van het concept in zijn samenstellende delen, een effectieve operationalisering, de verschillende mogelijkheden die zich hierbij voordoen en de ontwikkeling van een methodologie blijven uit. Op het 'housing pathway' concept zelf en de wijze waarop wij het gebruikt hebben, komen we in hoofdstuk drie van dit boek uitvoerig terug.

Structuur van het boek

De woonkeuzes die mensen maken, gebeuren niet in het luchtledige. Ze zijn plaatsgebonden. En ze veranderen doorheen de tijd. Ze hebben, omdat voor wonen nu eenmaal betaald moet worden, te maken met economische omstandigheden. Zo domineerde op het einde van de negentiende eeuw private verhuur quasi overal in de westerse wereld omdat de overgrote meerderheid van de mensen zich geen eigen huis kon permitteren. En woonkeuzes hebben ook te maken met beleid. 'Policy matters'. Als Vlamingen in meerderheid eigenaar van hun woning zijn, is dit – niet alleen – maar toch ook een gevolg van een langdurig volgehouden beleid dat woningeigendom als de top van de woningladder definieerde en (sociaal) huren als inferieur bestempelde. Het omgekeerde kan ook. Daardoor zijn bijvoorbeeld de Duitsers en Zwitsers in minderheid eigenaar van hun woning. Duitsers en Zwitsers zijn huurders, vooral private. En Nederlanders waren lange tijd in hoofdzaak sociale huurders. Ook een gevolg van beleid.

Zonder daarom in extenso de geschiedenis van het wonen in ons land in al haar complexiteit te schrijven, contextualiseren we in hoofdstuk twee wat we uiteindelijk 'suburbia' hebben genoemd. We verantwoorden waarom we het begrip 'suburbia' met de Vlaamse context linken. In dit hoofdstuk belichten we eerst en vooral in grote lijnen op welke manier het beeld van suburbia sinds de naoorlogse periode is geëvolueerd en uiteindelijk gecontesteerd. Hoe het suburbane woonideaal tot stand kwam en hoe door de ontwikkeling van een nieuwe suburbane ruimte – suburbia dus – nieuwe maatschappelijke verandering kon ingezet worden. In hoofdstuk drie komen we terug op het woonpadenconcept zelf en laten we zien hoe we op basis van het concept van Clapham zelf een onderzoeksmethode hebben uitgewerkt. We stellen de case-studiegebieden en de respondenten voor en geven weer in welke mate de woonpaden die zij tot stand brachten representatief zijn.

In de verdere thematische hoofdstukken ontrafelen we meer in detail de rol van individuele woonpaden die de evoluties die we in hoofdstuk twee beschreven mee in gang hebben gezet. Doordat woonpaden kluwens zijn van aan elkaar gerelateerde veranderingen, bleek het niet eenvoudig om op een systematische manier dit kluwen uit elkaar te rafelen. De hoofdstukken zijn dan ook aan elkaar gerelateerd en we proberen zo goed en zo kwaad als mogelijk binnen de hoofdstukken de linken tussen verschillende thema's aan te geven. De analyse start vanaf hoofdstuk vier.

Dat woonidealen zoals de suburbane woning niet uit de lucht komen gevallen, staat centraal in hoofdstuk vier. We zoomen uitvoerig in op de ouderlijke woonomgeving die – zo blijkt – nog lang een belangrijke rol speelt in het latere woonpad van mensen. We zullen zien dat suburbane en stedelijke woonervaringen dan ook lange tijd meegedragen worden. Maar ook de zich opbouwende woonervaring door het woonpad heen, de verwachtingspatronen van vrienden en familie, de gevoeligheid voor maatschappelijk dominante woonidealen en de rol van marketing komen aan bod.

De verbeelding van suburbia als ideale woonomgeving voor een grote groep respondenten komt meer in detail naar voren in hoofdstuk vijf. We onderzoeken op welke manier suburbia als aparte woonomgeving wordt onderscheiden door de respondenten zelf – het is soms stad, soms platteland, sommigen voelen zich stedeling, anderen expliciet niet – en bekijken specifiek twee aspecten van suburbia die het succes ervan lijken te verklaren. Beide aspecten refereren aan de zekerheid over de woonomgeving: eerst en vooral de beperkte etnisch-culturele en sociaaleconomische diversiteit en de vrij grote zekerheid dat hierin weinig verandering zal komen en ten tweede suburbia als ideale opgroeiruimte voor jonge kinderen. We zullen bovendien laten zien dat deze aspecten van suburbia – wanneer aanwezig in de stad – de aantrekkelijkheid van de stad lijken te verhogen.

In hoofdstuk zes en zeven komt vooral de mobiliteit doorheen het woonpad naar voren. In hoofdstuk zes brengen we de belanghebbers bij een verhuisbeweging in kaart en onderzoeken we op welke manier de onderhandelingen over een verhuisbeweging worden gevoerd. Wiens voorkeur geeft de doorslag? Wie moet zich aanpassen? En vooral, wie heeft er voordeel bij een stedelijke dan wel meer suburbane woonkeuze? Hoofdstuk zeven ontleedt meer in detail de immobiliteit binnen een woonpad. Hoe slagen mensen er in om, niettegenstaande tal van veranderingen in andere levensdomeinen, toch meer niet dan wel te verhuizen?

In hoofdstuk acht worden vervolgens in eerste instantie een aantal financiële aspecten van de onderzochte woonpaden naar voren gehaald. We gaan kijken op welke manier het gebruik van hypothecaire leningen, sparen en ou-

derlijke steun ingebed zijn in de alledaagse praktijk. Het hoofdstuk zal verder de informatie uit de andere hoofdstukken relateren aan dit financiële plaatje. We bekijken bijvoorbeeld hoe ‘het ideale woonpad’ resulteert in een collectieve imaginaire deadline voor het kopen van een woning en verklaren waarom een exuberante woonstijl door een grote groep respondenten wordt afgekeurd.

In hoofdstuk negen tot slot, leggen we de belangrijkste resultaten van het onderzoek nog eens samen en schuiven we een aantal spanningsvelden en beleidsitems naar voren waarrond volgens ons ook het maatschappelijk debat over wonen en ruimtelijke planning dient te worden gevoerd.

Dankbetuigingen

Dit boek was niet mogelijk zonder financiële steun van de Vlaamse overheid die het onderzoek financierde binnen het kader van de steunpunten beleidsrelevant onderzoek 2007-2011. De bevindingen en conclusies binden de Vlaamse overheid in generlei mate, ze binden enkel de auteurs. Verder wensen we nadrukkelijk de collega’s van het Steunpunt Ruimte en Wonen en het Steunpunt Wonen te bedanken, alsmede de leden van de begeleidingsgroep. Onze dank gaat ook uit naar de talrijke respondenten die tijd voor ons vrij maakten. En naar Anne, Eva, Lisa en Eddy, zij lazen en verbeterden, smukten figuren op en fotografeerden.

Onze bijzondere dank gaat uit naar Bart Claessens, die vooraleer een carrièreswitch te maken, het onderzoek voorbereidde, de interviews afnam en uittikte waardoor we snel en vruchtbaar verder konden werken. Ten slotte danken we alle kinderen die hun droomhuis tekenden en Anneleen, Caroline, Maarten en Nick die hun kinderen aan het fantaseren zetten.